Загадкова хвороба Чарльза Дарвіна

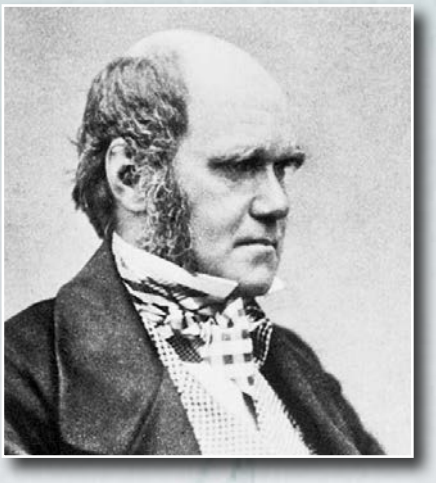

Видатний англійський природознавець, основоположник вчення про еволюцію і принципи природного відбору, автор знаменитої книги «Походження видів» Чарльз Дарвін (1809–1882) прожив довге й продуктивне життя — усупереч тому, що близько 35 років страждав на тяжке захворювання незрозумілої етіології. Фахівці вже понад півтора століття намагаються встановити йому діагноз, але численні версії й досі лишаються гіпотетичними. Не вдається навіть достеменно з'ясувати, чи мала хвороба науковця органічну природу, чи розвинулась на підставі психогенних чинників.

Походження

Предки натураліста — два шановані роди: Дарвіни, що прославилися як юристи та медики, і Веджвуди, відомі, зокрема, як славетні гончарі. Із-поміж них було кілька неординарних постатей. Так, дідусь Еразм Дарвін (1731–1802), перший лікар у роду, хоча й консультував самого короля, серед колег вважався новатором і диваком. Він проєктував найрізноманітніші механізми (від барометрів до човнів), вакцинував свою доньку від кору, але не зміг врятувати їй життя, розробляв теорію лікування інфекцій стисненим повітрям і навіть намагався оживляти мерців струмом. Він був огрядним, кульгавим, незграбним і неохайним, затинався та, за спогадами, часто ходив, висолопивши язика. Проте це не завадило йому мати два шлюби, кількох коханок та 14 дітей загалом. До речі, його перша дружина зловживала алкоголем і померла у віці 30 років. Один із їхніх синів, Еразм II, теж страждав на алкоголізм та покінчив життя самогубством (утопився).

Інший дідусь, Джосая Веджвуд (1730–1795), був успішним підприємцем-керамістом, у дитинстві захворів на віспу, лишився кульгавим, а згодом втратив ногу. Із-поміж його дітей — доньки Кетрін і Сара, які відзначалися ексцентричною поведінкою, сини Джон зі схильністю до депресій Томас, піонер фотографії, інвалід та опійний наркоман. Отримавши після смерті батька великий спадок, його найстарша дочка, 30-річна Сюзанна (1765–1817), вийшла заміж за Роберта, сина Еразма Дарвіна від першої дружини.

У дитинстві дівчина мала слабке здоров'я, що завадило її навчанню в школі, а в юності, за деякими даними, хворіла на анорексію. Сюзанна здобула домашню освіту, професійно грала на клавесині та цікавилася ботанікою. У шлюбі вона народила п'ятьох дітей, але при цьому мала ознаки післяпологової депресії. Наймолодший син, Чарльз Роберт, з'явився на світ 12 лютого 1809 р., коли їй було вже 44 роки. А через рік народилася найменша донька Кетрін. Згодом Сюзанна почала тяжко нездужати, нарікаючи на біль у шлунково-кишковому тракті. І хоча її чоловік був лікарем, встановити діагноз так і не вдалося. На думку сучасних фахівців, у неї була або виразка шлунка, або його злоякісна пухлина.

Вихованням найменших дітей займалася їхня старша сестра Кароліна — і за життя матері, і після її смерті 1817 р. Пізніше Чарльза дуже пригнічувало те, що він не пам'ятав чітко ні материної зовнішності, ні жодних подій, із нею пов'язаних. За словами біографа Джона Боулбі, раннє сирітство стало найтравматичнішим епізодом не лише його дитинства, а й усього подальшого життя, спричинивши серйозні психологічні проблеми та розвиток синдрому тяжкої втрати.

Однак, описуючи психоемоційні чинники формування особистості натураліста, дослідники найбільше уваги звертають на його стосунки з батьком. Роберт Дарвін (1766–1848) був дуже схожим на власного батька Еразма: відзначався сангвінічним характером, ненавидів алкоголь, страждав через надмірну вагу, затинався, працював лікарем і мав репутацію новатора (зокрема, заперечував кровопускання). Медиком він став із примусу, до кінця життя ненавидів свій фах, непритомнів під час операцій і не зносив вигляду крові. Але водночас упродовж 60 (!) років мав неймовірну популярність серед пацієнтів.

Як, до речі, писав Чарльз в автобіографії, він володів неймовірною спостережливістю та надприродною здібністю читати думки та відчувати емоційний стан хворих. Тому люди часто зверталися до нього як до психотерапевта: розповідали не лише про тілесні хвороби, а й про свої негаразди, сімейні проблеми тощо, і завжди отримували

Еразм Дарвін, дідусь

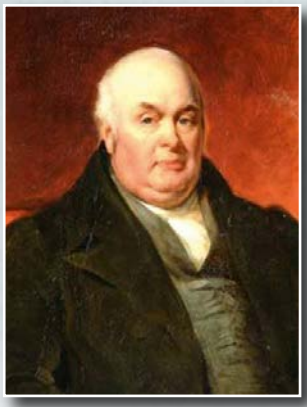
Роберт Дарвін, батько

Сюзанна Веджвуд, мати

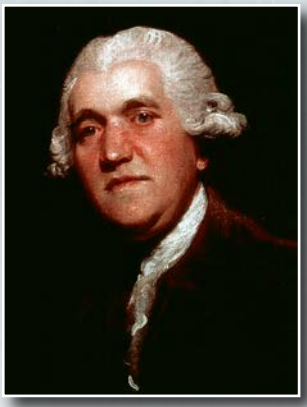
Джосайя Веджвуд, дідусь

дієві поради. Як свідчать біографічні дані, із власними дітьми Роберт так і не зміг побудувати довірливі стосунки. Зокрема, психіатр Д. Хаббл характеризував його як «холодного тирана», внаслідок чого його доньки виросли «похмурими», а сини — «неврастеніками». Інші фахівці теж висловлювали припущення, що Чарльз на підсвідомому рівні відчував до батька агресію, страх або навіть мав едіпів комплекс.

Ти зганьбиш себе і всю нашу сім'ю

Очевидно, завдяки тому, що Роберт Дарвін був медиком, ніхто з його п'ятьох дітей не помер у дитинстві, що на ті часи було явищем винятковим. Чарльз у 9 років перехворів на скарлатину й надалі якихось серйозних проблем зі здоров'ям не мав. Але його старший брат Еразм Елві відзначався млявістю, меланхолійністю і кволим здоров'ям. Батько мріяв бачити його лікарем, відправив до університету, але згодом дійшов висновку, що син просто не витримає такого навантаження.

Еразм прожив 76 років, із яких жодного дня ніде не працював, ніколи не одружувався, жив на батьків спадок і завжди з величезною прискіпливістю ставився до власного здоров'я.

Чарльз уже в ранньому віці виразно проявив схильність до вивчення природи: був одержимий колекціонуванням (збирав мушлі, каміння), спостерігав за рослинами й ставив над ними досліди, обожнював собак, пізніше разом із братом обладнав у саду справжню хімічну лабораторію. Багато часу він проводив у самотніх прогулянках, полюбляв риболовлю, а згодом і полювання. Ірландський психіатр М. Фітцжеральд 2009 р. навіть висловив припущення про наявність у нього синдрому Аспергера, що є одним із різновидів аутизму.

Початкову освіту хлопчик здобував у класичних школах свого рідного міста Шрусбері (графство Шропшир), у яких головну увагу приділяли вивченню мов і віршуванню — предметам, які його абсолютно не цікавили. «Школа як засіб освіти була для мене просто порожнім місцем», — зізнавався науковець через роки. За його спогадами, якось розлючений батько вигукнув: «Ти ні про що не думаєш, окрім полювання, собак і ловлі пацюків; ти зганьбиш себе і всю нашу сім'ю!»

Роберт достроково забрав сина зі школи, коли тому минуло 16 років, і відправив вивчати медицину в Шотландію до Единбурзького університету. Щоправда, перед цим влаштував йому своєрідну практику: доручав спостерігати за власними пацієнтами, писати звіти і навіть приймати хворих самостійно. Однак так і не зміг прищепити юнакові любов до лікарської справи. Чарльз провів в університеті лише два роки, упродовж яких невимовно нудьгував і розважався колекціонуванням жуків.

Його стосунки з батьком лишалися напруженими, але він зміг отримати дозвіл змінити медицину на богослов'я і вступив до Кембриджу. «Три роки, проведені в Кембриджі, були настільки ж повністю витрачені даремно, як і роки, проведені в Единбурзі та в школі», — підсумовував натураліст у «Спогадах про розвиток мого розуму і характеру». Хоча саме в університеті він познайомився з професором Джоном Генсло, завдяки якому почав вивчати геологію.

За студентських часів Дарвін жив на широку ногу, тримав власних коней, часто їздив на полювання, через що отримав репутацію спортсмена. Він говорив, що то був найрадісніший період у його житті: «Здоров'я моє було тоді пречудовим і майже завжди я перебував у найкращому настрої». Дошкуляли йому хіба що екзема та гнійники у роті. Чарльз ніколи не зловживав алкоголем, але приохотився до нюхального тютюну, який застосовував для підбадьорення. Пізніше він визнав цю свою звичку згубною і почав із нею боротися, а на схилі віку перейшов до тютюнопаління.

Студент відзначався скромністю й сором'язливістю, не любив виступати на публіці, був украй делікатним і нерішучим, не мав упевненості у власних силах і постійно сумнівався. Це дало підстави психіатру М. Бурно вважати, що його характер належить до психастенічного типу. В інтелектуальному плані його слабкими місцями й надалі лишалися іноземні мови, поезія та математика. Водночас вроджені схильності до спостереження, колекціонування й систематизації стали головним підґрунтям для його наукової кар'єри, адже спеціальної природничої освіти Дарвін так ніколи і не здобув.

Бібліотека природи

1831 р. Чарльз склав останній іспит і отримав звання бакалавра теології, але не поспішав присвячувати себе духовній кар'єрі. Він блукав околицями Шрусбері, полював на куріпок і досліджував геологічні зразки, натхненний професором Генсло. Останній і запропонував йому посаду натураліста в навколосвітній експедиції

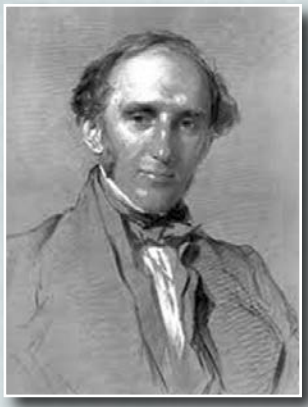
Еразм Елві, брат

Чарльз із сестрою Кетрін, 1817

Найстарша сестра Кароліна

молодого капітана Роберта Фіцроя. Але тільки-но Дарвін заговорив про це з батьком, той висловив своє гнівне заперечення. І лише втручання дядька змогло переконати його дати дозвіл. Наступною перешкодою стало особисте знайомство з капітаном. Фіцрой був палким прихильником фізігноміки і, побачивши форму Чарльзового носа, ледь не відмовив йому.

Корабель «Бігль» («гончак») мав обігнути земну кулю для укладання карт, розрахунків координат і дослідження природи. Через негоду його відплиття кілька разів відкладалося, й Дарвін назвав «найнещаснішими у своєму житті» два місяці, проведені в очікуванні у портовому Плімуті. Смуток і хвилювання навіть позначилися на його фізичному стані: несподівано він почав відчувати біль у грудях, а також посилене серцебиття. Це спричинило ще більшу знервованість, оскільки він боявся, що лікарі взагалі заборонять йому подорожування. Врешті 27 грудня 1831 р. «Бігль» відчалив разом із Чарльзом на борту.

Навколосвітня подорож тривала 4 роки і 10 місяців, її маршрут проліг через Канарські острови, Бразилію, Уругвай, Вогненну Землю, Патагонію, Фолклендські острови, Аргентину, Чилі, Перу, Галапагоські острови, Австралію, Океанію, Південь Африки. Усю дорогу натураліст потерпав від морської хвороби, тому за можливості намагався перебувати на суші (наприклад, коли корабель огинав мис, він брав коней і вирушав напряму через материк). За весь період мандрів екзотичними країнами Дарвін одного разу занедужав на хворобу, подібну до малярії (троє членів екіпажу від неї померли), а іншого — мав дивні симптоми, які списував на вживання молодого вина. А всю решту часу він був цілковито здоровим (якщо не рахувати кінетозу), серцеві напади більше не повертались.

Чарльз проявив себе як відважний мандрівник, спритний і витривалий: полював на диких звірів, сам ходив на екскурсію в тропічні ліси, разом із провідниками-гаучо переганяв табун коней, одним із перших кинувся до шлюпок під час падіння брили льоду, в Аргентині потрапив у вир громадянської війни, у Буенос-Айресі був арештований, пережив землетрус у Перу тощо.

Але всі ці пригоди найперше підпорядковувалися його науковим уподобанням. Коло інтересів Дарвіна було надзвичайно широким: він досліджував рельєф, клімат, флору і фауну (зокрема, викопні рештки). Науковець зібрав тисячі геологічних зразків, рослин, тварин і скам'янілостей, які періодично відправляв до Британії професорові Генсло. Крім того, він займався каталогізацією, вів одночасно кілька записників, до яких занотовував власні спостереження, а також щоденник. «Я працював під час подорожі з величезним напруженням моїх сил просто від того, що мені приносив задоволення процес дослідження, а також тому, що я пристрасно жадав додати кілька нових фактів до тієї великої їх множини, якою володіє природознавство», — пригадував він в автобіографії.

Після завершення експедиції стомлений і сповнений масою вражень натураліст повернувся додому 2 жовтня 1836 р. «Подорож на «Біглі» була найзначущою подією мого життя, яка визначила весь мій подальший шлях, — підсумовував він. — Я завжди вважав, що саме подорожі я зобов'язаний першою справжньою дисциплінованістю, тобто вихованням свого розуму... Любов до науки взяла гору в мені над усіма іншими схильностями».

В Англії Дарвін продовжив інтенсивно й зосереджено працювати: розміщував і каталогізував зібрані колекції, готував доповіді й публікації, завів нові численні записники, у яких осмислював та узагальнював усе, побачене по світу. А незабаром почав задумуватися й над упорядкуванням особистого життя.

Одружитись. Що і треба було довести

Першим коханням Чарльза стала його сусідка Фанні Овен. Доки він здобував освіту в університетах, вони листувалися, але 1831 р. дівчину засватали. І хоча заручини незабаром було розірвано, натураліст уже вирушив у навколосвітню подорож, із якої Фанні не стала його чекати й вийшла заміж за іншого.

А після повернення Дарвін підійшов до питання шлюбу з науковим раціоналізмом. Він уклав список, у якому зазначив плюси й мінуси одруження. Серед мінусів були, зокрема, деградація, «жахлива втрата часу», примусові відвідування родичів, клопоти з дітьми, «я ніколи не вивчу французьку мову і не піднімусь на повітряній кулі, — бідний раб, тобі буде гірше, ніж негру». Серед плюсів — наявність власного дому, «постійний супутник (друг у старості), у всякому разі, краще, ніж собака», діти і «все це добре для здоров'я». Підсумок: «Одружитись. Одружитись. Одружитись. Що і треба було довести».

Обраницею натураліста стала його кузина — Емма Веджвуд (1808–1896), донька рідного брата його матері.

Джон Генсло, наставник

Капітан Роберт Фіцрой

Фанні Овен, перше кохання

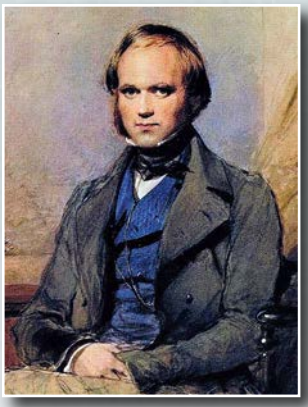
Чарльз Дарвін, 1830-ті

Близькоспоріднені шлюби були поширеним явищем у їхньому роду. Так, дідусь Дарвіна по материнській лінії, Джосайя Веджвуд, одружився з троюрідною сестрою Сарою, яка теж мала прізвище Веджвуд. Рідні брати Емми продовжили традицію: Джо побрався з рідною сестрою Чарльза Кароліною, Генслі — зі своєю кузиною з материнської лінії, а Гаррі — із Джессі Веджвуд, яка доводилося йому подвійною кузиною по двох лініях одразу. Рідна сестра Емми Шарлотта вийшла заміж за Чарльза Ленгодона, який після її смерті одружився із сестрою Дарвіна, Кетрін.

Емма знала свого майбутнього чоловіка-кузена ще з дитинства й, імовірно, мала до нього почуття, адже за час його подорожі відмовила п'ятьом женихам. Вона була серйозною, святобливою, флегматичною і не вміла виражати емоції, тривалий час доглядала за своєю хворою матір'ю. Науковець писав: «Мене вражає те виняткове щастя, що вона, людина, яка перебуває незмірно вище мене за своїми моральними якостями, погодилась стати моєю дружиною». Заручини відбулися 11 листопада 1838 р., а весілля — 29 січня 1839 р. На той момент Еммі вже виповнилось 30, Чарльзу було 29.

Упродовж 17 років у подружжя народилося десятеро дітей. Найменшого сина, Чарльза Ворінга, Емма привела на світ у віці 48 років. Із періодами післяпологової депресії вона боролася за допомогою музики — грала на піаніно. У вихованні своїх нащадків Дарвіни дотримувалися принципів руссоїзму: нічого їм не забороняли і ні до чого не змушували; малюки ходили до лісу, лазили по дахах, стрибали по калюжах і їздили верхи на поні. «У своїй сім'ї я був справді вищою мірою щасливим, і маю сказати вам, мої діти, що ніхто з вас ніколи не спричиняв мені жодного неспокою, якщо не рахувати ваших захворювань», — писав натураліст у спогадах.

На думку біографів, у його найменшого сина був синдром Дауна. Він не ходив і не говорив, лікар діагностував «невідоме захворювання психічного роду». Хлопчик помер у півторарічному віці від скарлатини. Одна з доньок ученого, Мері, прожила лише 23 дні, а найстарша, улюблениця Енні, померла у віці 10 років. Деякий час вона хворіла, їй встановлювали різні діагнози (нервова перевтома, шлункова лихоманка, жовчна лихоманка тифоїдного типу тощо), намагалися лікувати, але марно. Сучасні медики вважають, що в неї був туберкульоз з ускладненням у вигляді перитоніту. Її смерть стала тяжкою і непоправною втратою для Дарвіна, який навіть через десятки років журився: «Ми втратили радість нашого дому і втіху нашої старості». Після цього він почав серйозно замислюватися над питаннями спадковості та наслідків близькоспоріднених шлюбів, вважаючи винним себе у всіх хворобах дітей.

Із -поміж його нащадків лише найстарший син Вільям був цілком здоровим, хоча його шлюб з американкою лишився бездітним. Усі інші, якщо й не хворіли, то були більшою чи меншою мірою схильні до іпохондрії. Приміром, Етті часто нездужала, застуджувалась, нарікала на проблеми із серцем та шлунком, була безплідною. Негаразди із травленням усе життя супроводжували і Джорджа. Леонард не мав дітей, хоча двічі одружувався (вдруге, до речі, зі свою кузиною, яка доводилась йому одночасно ще й троюрідною сестрою).

Френсіс потерпав від нападів жару. Бессі з дитинства мала труднощі з мовленням та координацією, страждала на нервовий тик, відзначалась надмірною вагою, неохайністю й безпорадністю в практичних справах, так і не вийшла заміж. Але при цьому сини Дарвіна досягли значних успіхів у житті, зокрема й у галузі науки. Серед них — банкір, астроном, ботанік, голова Королівського географічного товариства, інженер і мер Кембриджа.

Здається, мене зачарували

Про свою дружину вчений писав: «Вона — моє найбільше щастя. Її спочутлива доброта до мене була завжди незмірною, і вона з величезним терпінням зносила мої одвічні нарікання на нездужання й незручності. Вона була моїм мудрим порадником і світлим утішителем усе моє життя, яке без неї було б упродовж великого періоду часу жалюгідним і нещасним через хворобу». Емма, дійсно, десятиліттями доглядала свого недужого чоловіка, клопочучись про нього часом навіть більше, ніж про дітей.

1837 р. до Чарльза раптово повернулися епізоди пришвидшеного серцебиття, а також шлунковий біль, який лікар пояснив як ознаку гастриту. Після одруження у нього почався сильний і тривалий розлад, що характеризувався повторюваними раптовими нападами болю в животі, нудотою та блюванням, які зазвичай виникали через три години після сніданку.

Надалі його стан настільки погіршився, що він навіть уклав заповіт, а 1848 р. Емма вже готувала похорони, розіславши дітей по родичах.

Емма Веджвуд, дружина

Улюблена донька Енні

Дарвін із старшим сином

Донька Бессі

Дарвін вів спеціальний «Щоденник здоров'я» з детальними описами всіх своїх симптомів. Так, окрім вище наведених, він потерпав ще від метеоризму, постійних поява екземи на обличчі та фурункулів, болю в суглобах, зубних болів, хронічної втоми, безсоння і частих застуд, мав дивну чутливість до тепла й холоду. У щоденниках натураліст приділив увагу також і зображенню свого психічного стану, описавши напади меланхолії, передвісники наближення депресії, панічні атаки («мимовільні страхи»), безпідставні напади гніву, тремор, відчуття падіння тощо. Сповнені нарікань і його листи до друзів, як-от: «Здається, мене зачарували. Щоденне блювання впродовж 11 днів, а інколи — навіть після кожного вживання їжі».

Біографи зазначили, що подібні хворобливі епізоди з'являлися частіше і мали важчий перебіг під час емоційних стресів. Найперше, Дарвін хвилювався через те, що не міг брати повноцінну участь у науковому житті. Він пропустив низку важливих зборів, змушений був відмовитись від посади секретаря Геологічного товариства, а коли зачитував доповідь сам, то так розхвилювався, що цілу добу потім блював. Надалі вчений все ж відвідував засідання, але не виступав, а згодом взагалі почав уникати публічності. На людях він завжди знічувався й соромився, коли ж хтось приходив до нього у гості, то навіть півгодинна розмова призводила до його емоційного виснаження, позбавляючи сну.

Постійним приводом занепокоєння Чарльза були і його діти. Він боявся, що вони можуть успадкувати його хворобу або нездужати чи померти внаслідок їхньої з Еммою близької спорідненості. Найтяжчим ударом для нього стала смерть Енні, від якої він так і не оговтався до кінця життя. За присутності дітей натураліст намагався ніколи не нарікати на власне здоров'я. Він також вважав себе зобов'язаним залишити їм значний спадок, щоб у разі непрацездатності вони мали засоби до існування, тому був постійно заклопотаний станом власних фінансів, спробами заощаджувати.

Свою головну працю і ще одне джерело стресу — книгу «Походження видів» — Дарвін писав упродовж 20 років. Зокрема, сформульована ним теорія еволюції суперечила традиційним теологічним поглядам на зародження життя. Науковець дуже переймався тим, що в такий спосіб ображає релігійні почуття своєї святобливої дружини. Ймовірно, на цьому підґрунті між подружжям ставалися конфлікти, і Чарльз не міг позбутися відчуття провини. Врешті дбайлива Емма все ж підтримала роботу чоловіка, не зрікшись і власних поглядів. Коли «Походження видів» уже було готове до публікації, надійшов лист із рукописом Альфреда Воллеса, який висунув майже тотожну теорію, лише у більш стислому вигляді. Чарльз почав вагатися, чи варто йому взагалі публікувати свою працю. Книга все ж вийшла друком 1859 р., і весь наклад було розкуплено за день. Але, як і передбачав автор, вона збурила громадськість, і згодом на нього звалився шквал критики.

Через хворобу науковця 1842 р. вся сім'я переїхала з Лондона до графства Кент, де придбала дім у селі Даун. І наступні 40 років у сільській тиші Дарвін незмінно дотримувався одного й того самого розпорядку дня, який мав врятувати його від напруження, тривог і незручностей. Упродовж дня він працював до трьох годин (двічі по півтори години з перервою), обов'язково здійснював три піші прогулянки із собакою за одним і тим самим маршрутом (дві короткі та одну — тривалу). В обідню пору переглядав газети й писав листи (вважав за обов'язок відповідати на кожен лист). Тричі на день натураліст відпочивав, лежачи на дивані й слухаючи, як Емма читає йому романи. Вечір він також проводив із дружиною, граючи в трік-трак або слухаючи її гру на піаніно.

Чарльз лише зрідка виїжджав із родиною на відпочинок або до родичів. Будь-яка поїздка вибивала його з колії, спричиняла надмірне хвилювання і раптове відчуття слабкості. Син Френсіс у спогадах писав, що «впродовж майже 40 років у нього не було жодного дня здоров'я, притаманного звичайній людині, і все його життя було сповнене безперервною боротьбою з втомою і напруженням сил, викликаними хворобою».

Я одразу помру, якщо припиню працювати

За всі роки ніхто так і не зміг установити причину нездужання натураліста, зокрема і його батько-лікар. Сам Дарвін спочатку намагався пояснити напади блювоти власною схильністю до кінетозу, а біль у серці — кардіологічними розладами. Жоден із медиків, до яких він звертався, не зміг нічим йому зарадити, окрім одного. Джеймс Галлі був переконаний, що Чарльз страждає на нервову диспепсію, і призначив йому водолікування (ванни, обгортання, інтенсивне пиття), активні фізичні заняття, а також спеціальну дієту: виключити з раціону масло,

Емма із сином Леонардом, 1853

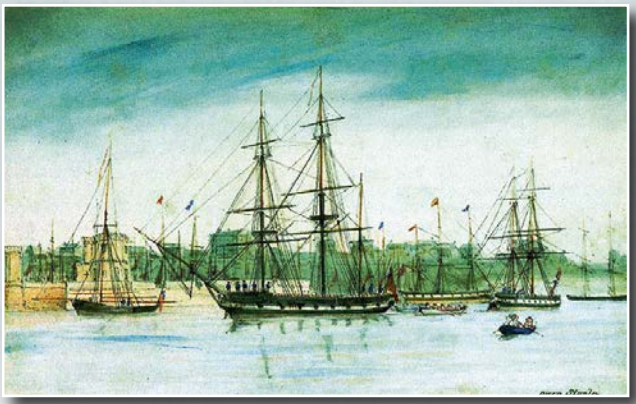

Корабель «Бігль»

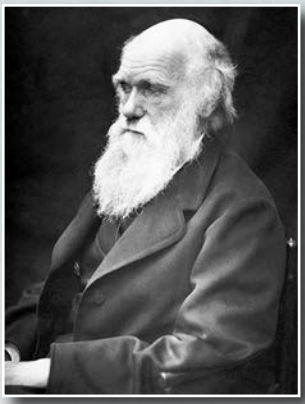

Натураліст на схилі віку

молоко, чай, бекон та цукор. І справді, у пацієнта відновився сон, припинилося блювання, зникли болісні відчуття. Але після завершення курсу процедур згодом усе знову повернулося. Пізніше рекомендації королівського лікаря Вільяма Дженнера, який радив узагалі не пити рідин, вживати абсорбенти, крейду і тальк, додали йому полегшення.

Відчутне поліпшення стану здоров'я спостерігалось у вченого лише на схилі віку. Після свого 63-річчя він несподівано став почуватись набагато краще й останнє десятиліття життя просто не міг натішитись своїм добрим самопочуттям та неймовірною працездатністю. Хоча вікові зміни все ж були відчутними, часом у нього траплялася аритмія та занепад сил. В одному з листів він писав: «Я знаю, що одразу помру, якщо припиню працювати».

Навесні 1882 р. у нього сталося кілька серцевих нападів. Усупереч рекомендаціям лікаря, Дарвін відмовлявся від постільного режиму і продовжував свою наукову роботу. Вранці 19 квітня вперше за багато років повернулося блювання, згодом він почав задихатися і помер. Лікар Олфі вказав у свідоцтві про смерть діагноз «ангіна пекторіс» (стенокардія), а в некрологах фігурували також «розлади травлення нервової генези» та «хронічна форма морської хвороби». У більшості сучасних досліджень причиною смерті натураліста вважається атеросклероз.

Діагноз Дарвіна й досі лишається предметом жвавих дискусій; нині оприлюднено близько 40 гіпотез, які можна поділити на дві групи — органічні та психогенні. Серед імовірних діагнозів органічного походження найраніше було висунуто версію отруєння миш'яком, що входив до складу ліків проти екземи, або іншими токсичними речовинами, якими Чарльз користувався для зберігання зразків; однак у такому разі мала б настати рання смерть.

Із середини XX ст. у біографічній літературі багато писали про наявність у вченого хвороби Шагаса (американський трипаносомоз). У своїх щоденниках він справді згадав, що в Південній Америці його вкусив якийсь жук. Слабке місце цієї теорії — бракувало симптомів, характерних для початкового періоду трипаносомозу, а також ремісії.

Ще одна версія — хвороба Меньєра (незапальне захворювання внутрішнього вуха). Але за всієї подібності симптомів у натураліста не настала глухота. 2000 р. патологоанатом Д. Хейман запропонував діагноз «синдром циклічної блювоти». На його думку, цю недугу Дарвін успадкував від матері, й окрім основних симптомів, цим можна пояснити і його вторинні ускладнення, як-от виразку шлунка, дерматит, пігментацію.

Зокрема, Е. Кемпбелл і С. Метьюз 2004 р. обґрунтували власну версію про системну непереносимість лактози. Головний аргумент на її користь — поліпшення самопочуття вченого на тлі дієти лікаря Галлі (виключення з раціону десертів із солодким кремом, які йому постійно готувала дружина, а також посилене пиття води замість молока).

Б. Маршал 2009 р. оприлюднив припущення про те, що Чарльз страждав на виразку шлунка, спричинену бактерією Helicobacter pylori. Його підтримав і гастроентеролог С. Коен, який, проте, вважав, що це було комплексне захворювання — виразка і хвороба Шагаса.

Одна з найновіших теорій — гіпотеза Е. Компаньє 2018 р. про наявність у натураліста кліщового бареліозу (хвороби Лайма), яким він міг заразитися і в Британії.

Інші версії органічного походження — хронічне напруження очей, наслідки чилійської лихоманки, піорея, брусельоз, амебіаз, вовчак, хвороба Крона, порушення метаболізму, адреналінова недостатність, гостра порфірія, діафрагмальна грижа, діабет, виразка 12-палої кишки, апендицит, алергія на голубиний пух, неактивний гепатит, холецистит тощо.

Водночас ціла низка фахівців переконана, що загадкова недуга Дарвіна була зумовлена психогенними чинниками. Наприклад, В. Ефроїмсон вважав, що Чарльз страждав лише від іпохондрії.

А М. Бурно писав, що всі симптоми Дарвіна можна пояснити однією психастенією. Е. Кремчер розвинув теорію про наявність у нього циркулярного психозу (біполярного афективного розладу).

Однією із найпоширеніших версій діагнозу науковця є невроз. Його джерелом різні дослідники вбачають то притлумлену ненависть до батька, то синдром тяжкої втрати внаслідок смерті матері, то переживання через теорію еволюції, то страх засмутити дружину своїми поглядами тощо.

1997 р. американські вчені Т. Барлун і Р. Ноєс розвинули гіпотезу про наявність у Дарвіна синдрому паніки, виокремивши у нього дев'ять специфічних симптомів, серед яких блювання, запаморочення, страх, смуток, втомлюваність, напади серцебиття тощо.

Серед інших версій — синдром хронічного виснаження та емоційного вигоряння з розладами настрою (І. Лалаянц), синдром нав'язливих станів (А. Перчикова), панічний розлад, агорафобія (Д. Клосовський), страх втрати контролю над собою і деперсоналізація (Н. Ласкова), хронічна депресія, істерія тощо.

Широкий діапазон фізичних симптомів на тлі не менш виразних ознак психогенного характеру не дають змоги встановити Дарвіну один достовірний діагноз.

Біографи й досі сперечаються: чи спричинили органічні розлади його депресію, тривогу та паніку, чи все відбулося навпаки — психогенні розлади спричинили блювання, серцебиття і біль. Власне, дотепер етіологія 40-річного захворювання натураліста лишається нез'ясованою.

Примітно, що, попри багаторічний хворобливий стан і невелику тривалість щоденної праці, Дарвін продемонстрував гігантську творчу продуктивність. Сам він пояснював це власним даром безвідривних роздумів, адже обмірковував предмет досліджень цілодобово, а потім за кілька годин уже сформовані думки просто занотовував на папері.

Чарльз намагався вбачати у своїй недузі навіть позитивні моменти, зазначивши в автобіографії: «Хоча хвороба й забрала у мене кілька років життя, я ще більше зберіг, не відволікаючись на суспільні справи і розваги».

ЩО ПОДИВИТИСЯ

«Походження» (2009)
(у ролі натураліста — Пол Беттані)
Психологічний байопік демонструє глядачами вразливу особистість Чарльза Дарвіна: його багаторічні страждання через хворобу, непорозуміння з друзями, хвилювання з приводу публікації книги, суперечності з коханою дружиною щодо релігії, його болісні спогади про улюблену доньку, тривожні сни, галюцинації та непозбувні сумніви щодо свого шляху.

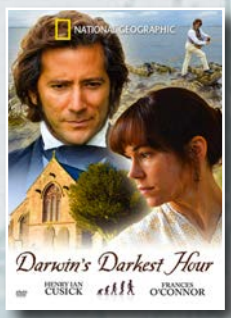

«Тяжкі часи Дарвіна» (2009)
(у гол. ролі — Генрі Єн К'юсик)
Фільм оповідає про історію створення найвизначнішої книги вченого, «Походження видів», із самого моменту зародження задуму під час навколосвітньої подорожі крізь сумніви стосовно її публікації й аж до радості від тріумфальної публікації. Значну увагу приділено також стосункам Чарльза з найріднішими людьми — батьком, дружиною, дітьми.

ЩО ПОЧИТАТИ

Чарльз Дарвін
«Спогади про розвиток мого розуму і характеру»
Автобіографія натураліста не претендує на повноту викладу — автор зазначає, що створив лише короткий нарис на прохання видавця, і зізнається, що намагався «писати так, ніби мене вже не було в живих, і я озирався б на власне життя з іншого світу», дбаючи про те, щоб «було цікаво для моїх дітей і внуків». Не менш цікава книга і для сучасного читача.

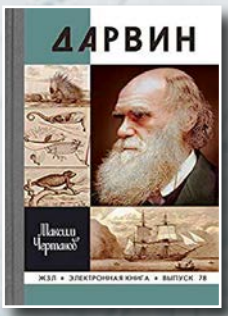

Максим Чертанов
«Дарвін»
Автор однієї з найновіших біографій натураліста у легкій і доступній формі оповідає про головні особисті та професійні події його життя, розкриває риси його особистості та характери найближчих людей, опираючись на документи та листи. Життя Чарльза подано у вигляді захопливої розповіді, не переобтяженої науковими подробицями.

Підготувала ***Олена Тищенко***